

บทที่ 2

ประวัติการศึกษาฝ่ายสงฆ์ในประเทศไทย

สมัยสุโขทัย

ประเทศไทยเป็นประเทศที่มีพระพุทธศาสนาประจำชาติมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นราชธานี พระพุทธศาสนาได้เข้ามาสู่ประเทศไทยหลายทาง เท่าที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ พระพุทธศาสนาได้เข้ามาสู่ประเทศไทย 4 ยุค¹ คือ

ยุคที่หนึ่ง ลัทธิหินยานอย่างเถรวาท

สมัยทวารวดีโดยพระเจ้าอโศกมหาราชทรงแบ่งพระเอระผู้กระทำหน้าที่ประกาศพระพุทธศาสนาออกเป็น 9 สาย พระโสณเถระและอุตฺตรเถระ เป็นศาสนทูตสายที่สอง เข้าสู่แดนสุวรรณภูมิ ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นจังหวัดนครปฐมในปัจจุบัน ราว พ.ศ. 300

ยุคที่สองลัทธิมหายาน

ตอนที่หนึ่ง สมัยอาณาจักรอ้ายลาว พระเจ้ามิ่งตี้ กษัตริย์ประเทศจีนทรงส่งทูตไปสืบศาสนาที่ประเทศอินเดียกลับมาราว พ.ศ. 608 ขุนหลวงเม่า (ลิวเม่า) ทรงรับพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไทย ราว พ.ศ. 612 ซึ่งปรากฏว่ามีคนไทยถวายตัวเป็นพุทธมามกะถึง 553,711 คน เป็นชนชั้นหัวหน้า 77 คน พลเมือง 51,890 ครัวเรือน²

ตอนที่สอง ระยะเวลาที่หนึ่ง สมัยอาณาจักรศรีวิชัย กษัตริย์วิชัย (สุมาตรา) ผู้นับถือพระพุทธศาสนาได้กินแดนตั้งแต่จังหวัดสุราษฎร์ธานีถึงจังหวัดปัตตานี พระพุทธศาสนาจึงแผ่เข้ามาทางใต้ของประเทศไทย ราว พ.ศ. 1300

¹ สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพุทธเจดีย์ (พระนคร : ทางหุ่นส่วนจำกัดสิทธิ์, 2510), หน้า 93.

² เสือทอง กุโศลภณ, พระพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรบริวาร, 2505), หน้า 5.

ตอนที่สอง ระยะที่สอง สมัยลพบุรี ขอมครอบครองประเทศไทยทางภาคตะวันออก
เฉียงเหนือและภาคกลาง ราว พ.ศ. 1550

ยุคที่สาม ลัทธิหินยานอย่างพุทธาม

สมัยอาณาจักรลานนา ลานช้าง พระเจ้าอเนรุขมหาราช หรือ อโนรชามังกุล ทรงปกครอง
พุกาม เมื่อ พ.ศ. 1587³ ทรงนับถือพระพุทธศาสนา ไค้เฉพาะเขตเข้าสู่อาณาจักรลานนาและ
ลานช้าง ราว พ.ศ. 1600

ยุคที่สี่ ลัทธิลังกาวงศ์

สมัยสุโขทัย พระเจ้าอโศกมหาราชทรงส่งพระมทินทรเถระพระราชโอรสไปเผยแผร
พระพุทธศาสนายังลังกาทวีป จนถึงรัชสมัยของพระเจ้าปรีกรมพาทู ผู้ครองประเทศลังกาเมื่อ
พ.ศ. 1969 โปรดให้สังคายนาพระพุทธศาสนาเป็นการสังคายนาครั้งที่ 7 และทรงออกระเบียบ
ปฏิบัติเกี่ยวกับคณะสงฆ์ เรียกว่า ลัทธิลังกาวงศ์ ต่อมาพระสงฆ์จากประเทศไทย มอญ พม่า และ
เขมรได้เดินทางไปศึกษาลัทธินี้ ณ ประเทศลังกา โดยพระสงฆ์ลังกาได้ทำการบวชพระสงฆ์ที่เดิน
ทางไปนี้ใหม่อีกครั้งหนึ่งในลัทธิลังกาวงศ์ การศึกษาพระธรรมวินัยในพระพุทธศาสนา ได้ใช้ภาษา
บาลีแทนภาษาสิงหล เมื่อพระสงฆ์จากประเทศไทยได้ศึกษาพระไตรปิฎกจนเชี่ยวชาญแล้วก็ได้นำ
กลับมาเผยแผร ณ นครศรีธรรมราช ราว พ.ศ. 1800

ในสมัยสุโขทัย ตั้งแต่กษัตริย์องค์ที่หนึ่งคือ พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ กษัตริย์องค์ที่สองคือ
ขุนบาลเมือง ทรงเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา หากแต่เป็นลัทธิมหายาน ซึ่งมีพระไตรปิฎก
เป็นภาษาสันสกฤต จนกระทั่งถึงสมัยของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ซึ่งเป็นกษัตริย์องค์ที่สาม ทรง
รับพระพุทธศาสนา ลัทธิลังกาวงศ์เข้าสู่สุโขทัย ข้อมูลสังเขปปรากฏในตารางต่อไปนี้

³ ประทีป ศรีณรงค์, ความเป็นมาของพระพุทธศาสนาในเมืองไทย (พระนคร :
โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2500), หน้า 27-28.

ตารางที่ 1

พระพุทธรูปศิลปะต่าง ๆ ที่เข้ามาสู่ประเทศไทยจำแนกตามปีพุทธศักราช

ปี พ.ศ.	ลัทธิ	สมัย	ผู้เผยแพร่
300	หินยานอย่างเถรวาท	ทวารวดี	พระโสมพะ และ พระอุทธระเถระ
612	มหายานตอนหนึ่ง	อาณาจักรอัยลาว	ขุนหลวงเม่า
1300	มหายานตอนที่สอง ระยะที่หนึ่ง	อาณาจักรศรีวิชัย	กษัตริย์ศรีวิชัย
1550	มหายานตอนที่สอง ระยะที่สอง	ลพบุรี	ขอม
1600	หินยานอย่างพุทธาม	อาณาจักรลานนา	พระเจ้าอนุรุธมหาราช หรือ อินธามังคล
1800	ลังกาวงศ์	สุโขทัย	พ่อขุนรามคำแหงมหาราช

แหล่งที่มา :- คำรณราชานภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, ตำนานพระพุทธรูป
พระนคร : ทางพิมพ์ส่วนจำกัดศิริพร, 2510.

พอขุนรามคำแหงมหาราช เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ เมื่อ พ.ศ. 1820 และเสด็จ
 หัวเมืองฝ่ายใต้ในปี พ.ศ. 1821 ทรงพบพระสงฆ์ลัทธิลังกาวงศ์ ๗ นครศรีธรรมราช ทรงเลื่อม
 ใสศรัทธารับพระพุทธรูปศาสนาลัทธิลังกาวงศ์เป็นศาสนาประจำชาติ โดยทรงอาราธนาพระสงฆ์จาก
 นครศรีธรรมราชมาสู่สุโขทัยเพื่อการเผยแผ่พระพุทธรูปศาสนา โปรดให้ประทับ ณ วัดอรุณฤๅก เป็น
 เศกุโพธิ์พระสงฆ์แบ่งเป็น 2 นิกายคือ คณะเหนือ หมายถึง นิกายเดิมอยู่ในเมืองเรียกว่า คณะ
 ความวาสี และคณะใต้ หมายถึงลัทธิลังกาวงศ์ อยู่ ณ วัดอรุณฤๅก เรียกว่า คณะอรุณวาสี พระสงฆ์
 ทั้งสองนิกายไม่ทำสังกรรมรวมกัน แต่พอขุนรามคำแหงมหาราชทรงเลื่อมใสลัทธิลัทธิลังกาวงศ์
 อย่างแรงกรัด เป็นเหตุให้ราชการ ขุนนาง ประชาชนพากันเลื่อมใสไปควย ในที่สุดทั้งสอง
 นิกายไ้รวมกันเป็นนิกายเดียวกัน เรียกนิกายใหม่นี้ว่า มหานิกาย

นโยบายการศึกษาฝ่ายสงฆ์

พอขุนรามคำแหงมหาราช ทรงวางนโยบายการศึกษาฝ่ายสงฆ์ โดยมีมุ่งหมายที่จะทำนุ
 บำรุงพระพุทธรูปศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง หลังจากที่พระสงฆ์ลัทธิลังกาวงศ์มาสู่สุโขทัย ประทับ ณ
 วัดอรุณฤๅกแล้ว พอขุนรามคำแหงมหาราชเสด็จไปนมัสการทุกวัน กลางเดือนและสิ้นเดือน คึง
 ปรากฏหลักฐานในศิลาจารึก หลักที่หนึ่งว่า

"พอขุนรามคำแหง กระทำโอยทานแกมหาเถร สังฆราชปราชญ์ เรียนจบใครปิฎก -
 หลวงกว่าปุฎกในเมืองนี้ ทุกคนลุกแต่เมืองนครศรีธรรมราชมา....."⁴

"เป็องตะวันตก เมืองสุโขทัยมีอรุณฤๅก วันเดือนดับ วันเดือนเต็ม ทานแต่งชาว
 ใต้ออกกระพัดคล้าย เพียรยอมงาทอง ชาวช่อจากรุศรี พอขุนรามคำแหง ขึ้นขึ้นไปนบพระอรุณฤๅก
 แล้วเขามา....."⁵

⁴ เปลื้อง, ๗ นคร, ประวัติวรรณคดีไทย (พิมพ์ครั้งที่ 6, พระนคร : ไทย
 วัฒนาพานิช, 2513), หน้า 30.

⁵ เรื่องเดียวกัน.

นโยบายเกี่ยวกับการบำรุงพระพุทธศาสนาที่พ่อขุนรามคำแหงมหาราชทรงดำเนินอยู่นั้น เป็นการริเริ่มการศึกษาทางพระพุทธศาสนา โดยเริ่มสั่งสอนอบรมแก่ชนชั้นกลาง ทรงสร้างพระแท่นมณีกลีลาบาตรกลางกลางคองคาลเพื่อโปรดให้พระมหาเถระแสดงพระธรรมเทศนาสั่งสอนในบางครั้งจะทรงธรรมด้วยพระองค์เอง ประชาชนจึงพากันเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา การศึกษาพระพุทธศาสนาจึงเจริญขึ้น ดังในศิลาจารึกหลักที่หนึ่งกล่าวไว้ว่า

"1214 ตก ปีมะโรง พ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองศรีสัตนาถลัน สุโขทัยนี้ ปลุกไม้คาลไค้สียี่เข้า จึงให้ช่างพันชะการหินตั้งระหว่างกลางไม้คาลนี้ วันเดือนโอกแปดวัน วันเดือนเต็มข้างแปดวัน ฝูงบุกรูเถร มหาเถร ขึ้นนั่งเหนือชะการนี้ สวดกรรมแก่อุบาสกฝูงท่วยจำศีล มีใช้วันสวดกรรม พ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองศรีสัตนาถลันสุโขทัย ขึ้นนั่งเหนือชะการหิน ให้ฝูงท่วยลูกเจ้าลูกขุน ฝูงท่วยถือบ้านถือเมืองกัน..."⁶

และอีกข้อความหนึ่งคือ

"คนสุโขทัยนี้ มักทาน มักทรงศีล มักโอบอาน พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองสุโขทัยนี้ ทั้งชาวแม่ชาวเจ้า ท่วยมั่ว ท่วยนาง ลูกเจ้าลูกขุน ทั้งสิ้นทั้งหลาย ทั้งผู้ชาย ผู้หญิง ทั้งท่วยมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาทรงศีลเมื่อพรรษาทุกคน....."⁷

ความเจริญในกิจการการศึกษาทางพระพุทธศาสนาสมัยสุโขทัยรุ่งเรืองที่สุดในรัชกาลที่ 5 หรือกษัตริย์องค์ที่ 5 แห่งราชวงศ์พระร่วง คือ รัชสมัยของพระราชโอรสพระเจ้าเลอไทย ทรงพระนามว่า "ลือไทย" หรือภาษาบาลีว่า "ลือทัย" เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ เมื่อ พ.ศ. 1897 ภายหลังพ่อขุนรามคำแหงมหาราช 70 ปีเศษ ทรงมีพระนามหลายพระนาม ดังนี้

1. พระมหาธรรมราชาลิไทย เป็นพระนามที่รู้จักกันทั่วไป
2. พระเจ้าศรีสุริยพงษ์มหาธรรมราชาธิราช เป็นพระนามเมื่อราชาภิเษก
3. พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก เฉลิมพระนามเมื่อทรงศึกษาพระไตรปิฎกกับภริยาไตรเพท และทรงสร้างพระพุทธชินราชแล้ว

⁶ เปลื้อง ณ นคร, เรื่องเดิม, หน้า 30.

⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 30.

4. พระเจ้าศรีศรีภพธรณิศสุริโยโชติ เป็นพระนามที่พระสังฆราชแห่งประเทศไทย
ตั้งให้

ในปี พ.ศ. 1905 โปรดให้ราชบัณฑิตไปอาราธนาพระมหาสวามี พระสังฆราชเจ้าแห่ง
ประเทศไทยโปรดให้ประทับ ณ อรัญญิก วัดสวนมะม่วง หรืออัมพวนาราม ตามความที่ปรากฏใน
ศิลาจารึกว่า

"ศรีสังฆนาโดยสุโขทัยได้ 22 ปี ลุมาศักราช 1283 ศกฉลุ สมเด็จพระพิตร ตรีสีให้ราช
บัณฑิตไปอาราธนามหาสวามีสังฆราชอันกอบด้วยศีล ทรงเรียนพระไตรปิฎกจบ อันสถิตอยู่ในลังกา
ทวีปซึ่งมีศิลาจาร คล้ายกับซึ่งมาสพครั้งโบราณจากนครพันแล้วมาถึงครึ่งทาง จึงรับสั่งให้นายช่างปลุก
กุฎีวิหารระหว่างป่ามะม่วง อันมีในทิศประจิมเมืองสุโขทัยนี้....." 8

การปกครองคณะสงฆ์ในครั้งนั้น แบ่งเป็น 2 ฝ่าย คือฝ่ายขวา หรือคามวาสี และฝ่ายซ้าย
หรืออรัญวาสี (ลังกา เรียกว่า วนวาสี) ราชทินนามสำหรับสังฆนายกต่างกันดังนี้

ฝ่ายขวา (คามวาสี)

พระสังฆราช	สำนักวัดมหาธาตุ
พระครูธรรมไตรโลก	สำนักวัดเขาวินทรแก้ว
พระครูบาโชค	สำนักวัดอุททยานใหญ่
พระครูธรรมเสนา	ไม่ปรากฏสำนักวัดใด

ฝ่ายซ้าย (อรัญวาสี)

พระครูธรรมราชา	สำนักวัดไตรภูมิป่าแก้ว
พระครูญาณไตรโลก	ไม่ปรากฏชื่อสำนัก
พระครูญาณสิทธิ	ไม่ปรากฏชื่อสำนัก 9

8 "ศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง หลักที่ 4 คำนที่ 2" คำอ่านและคำแปลจารึกสุโขทัย
(พระนคร : โรงพิมพ์อักษรบริกาาร, 2498) หน้า 403

9 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, เรื่องเดิม, หน้า 92 - 140

ในปี พ.ศ. 1905 พระมหาธรรมราชาลิไท ทรงผนวชซึ่งนับเป็นพระมหากษัตริย์ไทยองค์แรกที่ทรงเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาถึงกับทรงผนวช จึงเป็นเหตุให้ข้าราชการบริพารน้อยใหญ่พากันออกบวช และศึกษาพระพุทธศาสนาโดยเสด็จด้วย การศึกษาพระพุทธศาสนาจึงเริ่มแพร่หลาย ผู้ศึกษามากจะเป็นผู้ที่บรรพชาเป็นพระภิกษุ พระมหาธรรมราชาลิไท ทรงเห็นความสำคัญในการศึกษาพระพุทธศาสนาของบรรดาพระสงฆ์ทั้งหลาย แม่พระองค์เองขณะทรงผนวชอยู่ยังทรงศึกษาพระไตรปิฎกจนเชี่ยวชาญ สามารถพระราชนิพนธ์วรรณคดีสำคัญเกี่ยวกับศาสนา คือไตรภูมิพระร่วง ด้วยเหตุนี้จึงทรงดำเนินนโยบายที่จะส่งเสริมการศึกษาของคณะสงฆ์ให้เจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้น และเป็นระบบระเบียบรัดกุมยิ่งขึ้นกว่าเดิม การบริหารการศึกษาฝ่ายสงฆ์จึงเป็นรูปร่างขึ้นตามลำดับ

การบริหารการศึกษาฝ่ายสงฆ์

เดิมการบริหารการศึกษาฝ่ายสงฆ์ ยังไม่ปรากฏว่ามีระบบการบริหารที่แน่นอน เพียงแต่ผู้ใดต้องการจะศึกษาพระพุทธศาสนา ก็จะไปหาบรรพชาแล้วใช้เวลาในระหว่างบรรพชานั้นศึกษาคัมภีร์พระไตรปิฎกไปด้วย เนื่องจากประชาชนเลื่อมใสพระพุทธศาสนา มากจึงพากันศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างกว้างขวาง ครั้นถึงรัชสมัยของพระมหาธรรมราชาลิไท ซึ่งพระองค์เองก็สนพระทัยในการศึกษาพระพุทธศาสนาทำให้การศึกษาพระพุทธศาสนาเริ่มจัดระบบบริหารเป็นรูปร่างขึ้นทีละน้อย ซึ่งรวบรวมได้ดังนี้

การจัดระบบการศึกษาฝ่ายสงฆ์

ระบบการศึกษาฝ่ายสงฆ์ แบ่งเป็น 2 แผนก¹⁰ คือ

1. แผนกคัมภีร์ หมายถึง การศึกษาพระพุทธรวจนะในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ต่าง ๆ โดยอาศัยตำรา ผู้เรียนจะต้องมีความรู้ทางภาษามคธ (ภาษาบาลี) เป็นพื้นฐานเป็นการศึกษาของพระสงฆ์ในกายเดิม คือ คามวาสี

¹⁰ สัมภาษณ์ นายแปลก สนธิรักษ์ ณ สำนักงานคุรุสภา กระทรวงศึกษาธิการ, วันที่ 10 มกราคม 2514 เวลา 13.00 - 15.00 น.

2. แผนกวิปัสสนาธุระ หมายถึง พระสงฆ์องค์ไหนที่เฝ้าตามป่าเขาค้นคว้าเพื่อก้าวหาหา
ความสงบ เป็นการปฏิบัติฝ่ายสมณะสมาธิ ทำจิตใจให้บริสุทธิ์ผ่องใส ไขปัญหาหาความรู้เรื่องความจริง
ของสังขาร ถัดพระวินัยเคร่งครัด¹¹ เป็นการศึกษาของพระสงฆ์ฝ่ายอริยวาสี ต่อมาการศึกษาแผนกนี้
ไม่มีระบบบริหารที่แน่นอน การจัดตั้งสำนักก็สุกแล้วแต่สำนักใดจะจัดตั้งขึ้น

จากเรื่องความทรงจำ กล่าวถึงการศึกษาทั้งสองแผนกนี้ว่า

"การเล่าเรียนถูกมีสองอย่าง เรียกว่า คันถธุระ คือ เรียนคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ควยความพยายามอ่านพระไตรปิฎกใคร่ครวญธรรมวินัยอย่างหนึ่ง/เรียกว่าวิปัสสนาธุระ คือ เรียนวิธีที่จะ
พยายามชำระใจของตนเองให้บริสุทธิ์ หลุดพ้นจากกิเลสอย่างหนึ่ง เป็นการภาวนาอาจเรียนใดควยไม่
ต้องรบกวนามคช และถือกันว่าถ้าเรียนวิปัสสนาธุระชำนาญแล้ว อาจค้นวิเศษทางวิทยาคม เป็นประโยชน์
อย่างอื่น ตลอดจนวิชาพิชัยสงคราม....."¹²

006023

การบริหารคณาวิชาการ

คณาวิชาการในสมัยสุโขทัย คือว่า คัมภีร์ในพระพุทธศาสนาเป็นหลักสูตร ซึ่งหมายถึงพระไตรปิฎก
บางแห่ง เรียกว่า "ตะกร้าสามใบ"¹³ เป็นคัมภีร์ที่รวมคำสั่งสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แบ่ง
ออกเป็น 3 ปิฎก หรือ 3 ส่วนคือ

1. พระสุตตันตปิฎก หรือ พระสุตตร เป็นคัมภีร์รวบรวมเทศนาต่าง ๆ
2. พระวินัยปิฎก เป็นคัมภีร์ว่าด้วยกฎข้อบังคับ
3. พระอภิธรรมปิฎก เป็นคัมภีร์รวบรวมสิ่งที่ เป็นปรัชญา

นอกจากพระไตรปิฎก ยังมีคัมภีร์อื่นที่พระพุทธรชนะโดยตรง แต่แพร่หลายในสถานศึกษา
พระปริยัติธรรม คือ คัมภีร์วิสุทธิมรรค ซึ่งพระพุทธรโฆษาจารย์ได้รจนามาไว้ ณ ประเทศลังกา เมื่อ
ประมาณพุทธศตวรรษที่สิบ เป็นการรวบรวมเนื้อหาสำคัญของพระไตรปิฎก รวมทั้งข้อวินิจฉัยของพระพุทธร-

¹¹ สัมภาษณ์ นายสิริ เพ็ชรไชย, หัวหน้ากองศาสนศึกษา กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ
ณ กรมการศาสนา, วันที่ 19 มกราคม 2514, เวลา 13.00-15.00 น.

¹² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำวรางราชานุภาพ, ความทรงจำ

¹³ Dr. Ravi Bhavilai, Buddhism in Thailand (Bangkok, Thailand :
SEATO, 1967) P 8-9.

โฆษาจารย์เอง ประกอบด้วยสมณะ ๑๐๐ รูป แจกแจงวิปัสสนาญาณไว้แจ่มแจ้ง ไซ้เป็น
ตำราการศึกษาชั้นสูง

ในบานแพนงเดิมของไตรภูมิพระร่วง¹⁴ อันเป็นพระราชนิพนธ์ของพระมหาธรรมราชาลิไทย
ได้แจกแจงว่า เรื่องไตรภูมิพระร่วงได้มาจากคัมภีร์ไคบัง ซึ่งคัมภีร์ต่อไปนี้คือ พระอรรถกถาพระจุฑก,
พระอรรถกถาฎีกา, พระอภิธรรมดลการ, พระอภิธรรมสังคหะ, พระสมังควลีลาสินี, พระปัญญาสุทนี,
พระสารัตถปกาสินี, พระมโนรตปฐนี, พระสีโนโรปกาสินี, พระอรรถกถาฎีกาพระวิโนย, พระธรรมบท,
พระธรรมมหากดา, พระมธุรัตปฐนีวิลาสินี, พระธรรมชาคก, พระชินาลังการ, พระสารัตถทีปนี,
พระพุททวงษ์, พระสารสังคห, พระมิลินทปัญหา, พระปาลาเลขณกะ, พระมหานิทาน, พระอนาคทวงษ์,
พระจริยาปิฎก, พระโลกมัญญูติ, พระมหาทกัลป, พระวรุณวัคคิ, พระสมันตปาสาพิกา, พระลักษณะภิธรรม,
พระอนุฎีกาหิงสธรรม, พระสารีริกวินิจฉัย, และ พระโลกุปลชัตติ

แสดงถึงคัมภีร์ต่าง ๆ ที่พระมหาธรรมราชาลิไทยทรงศึกษาโดยละเอียด แต่หลักสูตรโดยทั่วไป
ปรากฏว่าเรียนพระไตรปิฎก ตามที่ปรากฏข้างต้นว่าพระสงฆ์ปราชญ์เรียนจบพระไตรปิฎกเมื่อเดินทาง
มาจากนครศรีธรรมราชกัถลาวแล้ว

อาคารสถานที

อาคารสถานทีหรือสถานศึกษาในสมัยสุโขทัย แบ่งเป็น 4 แห่งคือ

1. วัด เป็นสถานศึกษาสำหรับพระสงฆ์ที่ศึกษาแผนกคันตฐระ ไซ้วัดเป็นสถานทีศึกษา อยู่ใน
ในเมือง เป็นฝ่ายคามวาสี

2. ป่า เป็นสถานศึกษาสำหรับพระสงฆ์แผนกวิปัสสนาฐระ มักไซ้ป่าที่วังญิก จากจารึก
วัดศรีชุม กถาวว่า

"มีพระหลานพอชุนผาเมืองผู้หนึ่งชื่อ สมเค็จพระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณี มักจำคือ
ภวานายุกกลางปากกลางคง....."¹⁵

¹⁴"บานแพนงเดิม" ไตรภูมิพระร่วง, (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรบริกร, 2498), หน้า 487.

¹⁵"จารึกวัดศรีชุม" เรื่องเดียวกัน, หน้า 374.

3. ปราสาทราชมนต์เขี้ยว ในพระบรมมหาราชวัง เป็นสถานศึกษาของพระสงฆ์ เท่าที่ปรากฏ พระมหาธรรมราชาลิไทย ทรงอุทิศพระราชมนต์เขี้ยวในพระบรมมหาราชวัง เป็นสถานศึกษาพระปริยัติธรรมของพระภิกษุสามเณรจนเป็นประเพณีสืบต่อกันมาหลายรัชสมัยที่พระมหากษัตริย์พระราชทานอุปถัมภ์ให้พระภิกษุสามเณรศึกษาพระพุทธศาสนาหรือพระปริยัติธรรมในพระบรมมหาราชวัง

ในโบราณศึกษา กล่าววา

"พระเจ้าแผ่นดิน สร้างปราสาทพระราชคฤหาสน์ปราสาทนาศุลา และมณฑลสถานพินิจมาตุภูมิแห่งตั้งสมณจารย์ พราหมณาจารย์ ทบตี ยติสังฆ์ เติดยังโหมเฒ่าเรียนพระไตรปิฎกธรรม และศึกษาศิลปศาสตร์วิชาการต่าง ๆ ในบริเวณมหาปราสาทนั้น....."16

จากเรื่องพระร่วง

"พระเจ้าแผ่นดินทรงอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา ด้วยการสร้างพระเจดีย์วิหารและสังฆาวาสทั้งบำรุงการเล่าเรียนพระไตรปิฎก แม้จนประทานพระอนุญาตให้ใช้พระราชมนต์เขี้ยวเป็นที่ภิกษุ สามเณรเล่าเรียนในพระราชวัง อันเป็นต้นแบบอย่างที่มีในกรุงรัตนโกสินทร์....."17

4. สำนักปราชญ์ราชบัณฑิต เป็นสถานศึกษาอีกแห่งหนึ่งที่มีผู้ศึกษาพระไตรปิฎก มาขอเข้าเรียนตามสำนักปราชญ์ราชบัณฑิตนั้น ๆ แม้พระมหาธรรมราชาลิไทยเองก็ทรงศึกษาพระไตรปิฎกจากสำนักปราชญ์ราชบัณฑิตด้วย อย่างไรก็ตามไม่ปรากฏชื่อนักปราชญ์เหล่านั้นจะมีภรรยาอาศัยอยู่ด้วย หรือจะมีเพียงแต่พระสงฆ์เป็นนักปราชญ์เท่านั้น

การวัดผลการศึกษา

การวัดผลการศึกษา ยังไม่มีหลักฐานปรากฏชัด ถึงวิธีการวัดผล นอกจากจะกล่าวถึงผู้มีความรู้เชี่ยวชาญทางพระพุทธศาสนาอย่างดี คือ ผู้ที่เรียนจบคัมภีร์พระไตรปิฎกเท่านั้นแล้วก็ไม่มีการประเมินวิธีอื่น

16 "โบราณศึกษา" วิทยานาน, ตอนที่ 19 (เมษายน ร.ศ.115), หน้า 2364.

17 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องพระร่วง, (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรบริรักษ์, 2498), หน้า 75.

การบริหารบุคลากร

ในการคัดเลือกผู้ทำการสอน ไม่มีการสอบคัดเลือก แต่ดูผู้ใดมีความรู้ ความชำนาญในคัมภีร์ พระไตรปิฎกก็จะเป็นอาจารย์สอนได้ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นพระสังฆราช หรือพระสงฆ์นักปราชญ์ และแม่กระทั่งพระมหากษัตริย์ ตามที่ปรากฏในสมัยสุโขทัย อาจารย์สอนจะเป็นพระสังฆราช พระมหาเถระ และพระเถระผู้มีความรู้ ดังปรากฏในศิลาจารึกหลักที่หนึ่งว่า

"มหาเถร สังฆราชปราชญ์ เรียนจบไตรปิฎก....." และ

"ในสุโขทัย มีสังฆราช มีปุครู มีเถร มีมหาเถร....."¹⁸

ซึ่งสังฆราชสมัยนั้นเป็นตำแหน่งสังฆนายกสูงสุด ปุครูหมายถึงพระครูในปัจจุบัน เป็นตำแหน่งรองลงมาจากสังฆราช พระมหาเถรและพระเถระ หมายถึงพระภิกษุที่มีพรรษาอายุและทรงคุณธรรมในทางพระศาสนาตามวินัยบัญญัติได้เป็นสมณศักดิ์ที่กษัตริย์ทรงแต่งตั้ง¹⁹

ยังมีหลักฐานที่ปรากฏว่า พระมหากษัตริย์ทรงศึกษาพระพุทธศาสนาจากพระมหาเถรและพระเถระ นักปราชญ์อีกด้วยในศิลาจารึกวัดป่ามะม่วงหลักที่ 4 คานที่ 1 กล่าววว่า

"พระกัมร เคงอัญญศรีสุริยพงศราม มหาธรรมราชาธิราช ทรงอาจเรียนพระไตรปิฎกจบเสร็จ เรียนพระวินัย พระอภิธรรม โดยโลกาจารย์....."²⁰

ในบานแพนงเดิมของไตรภูมิพระร่วงได้กล่าวถึงพระมหาธรรมราชาลิไทยทรงศึกษาพระไตรปิฎก และคัมภีร์จากพระมหาเถรและราชบัณฑิตย จึงนับว่ามีราชบัณฑิตยเป็นผู้สอนด้วย คือ

"พระธรรม พังหลายนี้เจ้าพระญาเลไทยอันเป็นกระษัตริย์พงษคังฤาละมาอาจบุญพระคัมภีร์ไตรภูมิถ้านี้ได้ไ้ เพราะเหตุท่านั้นทรงพระปิฎกไตรธรรม ะไค้ฟังไค้เรียนแต่สำนักพระสงฆ์เจ้าทั้งหลาย คือว่า พระเถรมุณี พังเป็น อาทิ คุรมเรียนแต่พระอโณนัทสสี และพระมหาเถรธรรมपालเจ้าบาง ๆ พระมหาเถรลีชาฉัฐฐเจ้าบาง ๆ พระมหาเถรพงษ์เจ้าบาง ๆ พระมหาเถรปัญญาตันชสา

¹⁸ เบื้อง ณ นคร, เรื่องเดิม, หน้าเดียวกัน.

¹⁹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องพระร่วง (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรบริกาาร, 2498), หน้า 75.

²⁰ "ศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง หลักที่ 4 คานที่ 1" เรื่องเดิม, หน้า 402.

เรียนแต่ราชบัณฑิตยสถาน 1 ชื่อ อทรายราชบัณฑิตยสถาน เรียนแต่ไกลด้วยสารพัดโดย แต่พระมหาเถรพุทธ
โฆษาจารย์ในเมืองทริภุชเวศ...."21

ผู้สอนพระพุทธศาสนาอีกประเภทหนึ่ง คือ พระมหากษัตริย์เอง ซึ่งหลักฐานปรากฏชัดว่า
พ่อขุนรามคำแหงมหาราชก็ทรง เป็นผู้สอนพระพุทธศาสนาแก่ประชาชนทั่วไป ดังในศิลาจารึกหลักที่หนึ่งว่า
"มิใช่วันสวรรคตธรรม พ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองศรีสัตนาลัย สุโขทัย ขึ้นนั่งเหนือชะคารหิน
ใหญ่ทวย ลูกเจ้าลูกขุน ผู้ทวยถือบ้านเมืองกัน....."22

การงบประมาณ

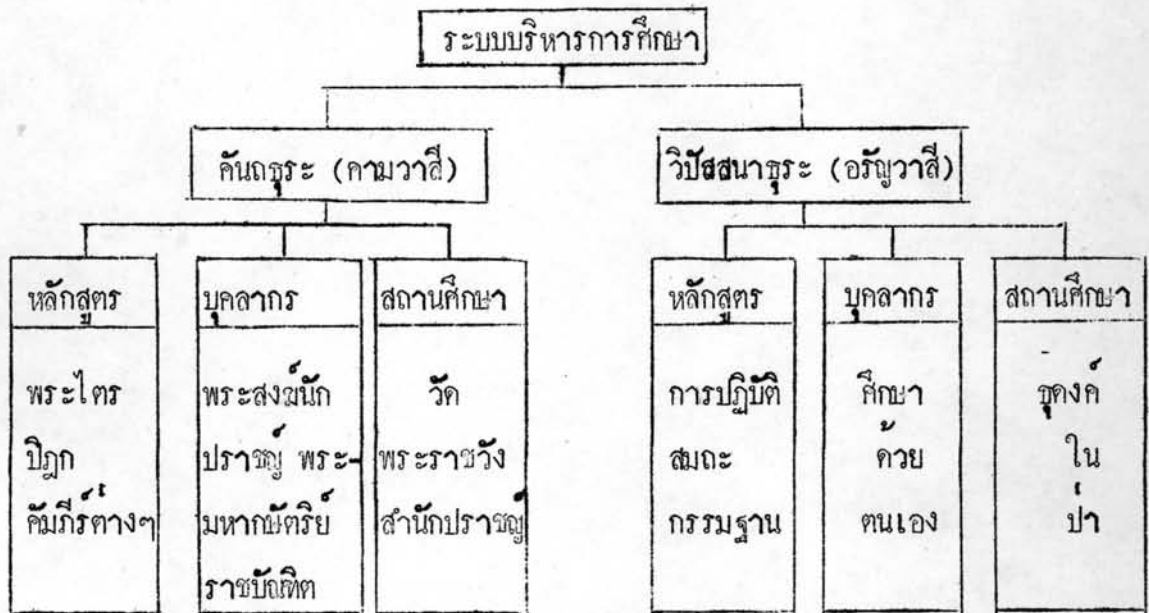
ไม่มีหลักฐานใดแสดงว่า ต้องใช้งบประมาณในการจัดการศึกษาทางด้านพระพุทธศาสนา
ทั้งนี้เพราะภาระหน้าที่ทางด้านนี้รวมอยู่เป็นส่วนของสถาบันต่าง ๆ ที่มีอยู่ในสมัยนั้น ทั้งฝ่ายอาณาจักร
และฝ่ายพุทธจักร

21 "บ้านแพนงเคียม", เรื่องเคียม, หน้า 488.

22 เป็ลื่อง ฌ นคร, เรื่องเคียม, หน้าเคียมกัน.

แผนผังที่ 1

เปรียบเทียบระบบบริหารการศึกษาฝ่ายสงฆ์สองแผนก
สมัยสุโขทัย

สมัยกรุงศรีอยุธยา

การอำนวยการการศึกษาฝ่ายสงฆ์

โดยทั่วไปการบำรุงพระพุทธศาสนา และการส่งเสริมการศึกษาพระปริยัติธรรม ยังคงดำเนินไปคล้ายคลึงกับสมัยสุโขทัย พระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงศรีอยุธยาที่มีความสำคัญในการศึกษาฝ่ายสงฆ์อย่างเด่นชัดมีจำนวนน้อยพระองค์ ทั้งนี้เพราะในสมัยนี้บ้านเมืองต้องยุ่งยาก และเผชิญปัญหาสงคราม จนต้องตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าถึงสองครั้ง อย่างไรก็ตามการอำนวยการการศึกษาฝ่ายสงฆ์ก็มักจะได้รับการปรับปรุงเสมอมาว่างสงคราม พระมหากษัตริย์ที่ทรงมีชื่อเสียงในด้านการศึกษาฝ่ายสงฆ์ คือ

สมเด็จพระรามาธิบดีที่หนึ่ง หรือ พระเจ้าอู่ทอง ทรงเป็นปฐมกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา ทรงตั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เมื่อ พ.ศ. 1898 ทรงสร้างวัด 2 วัด คือ วัดพุทธไสสวรรคย์ เมื่อ พ.ศ. 1896 และวัดเจ้าพญาไท เมื่อ พ.ศ. 1900 ซึ่งคำว่า "พญาไท" หมายถึง วัดพระสังฆราช เพราะโบราณเรียกพระสงฆ์ว่า "เจ้าไท"²³ ปัจจุบันคือวัดใหญ่ชัยมงคล ถวายพระสงฆ์ซึ่งบรรพชามาจากสำนักพระวันรัตมหาเถระในประเทศไทย ซึ่งมียกยในภาษาไทยว่า "คณะป่าแก้ว" จึงมีอีกชื่อหนึ่งว่า "วัดป่าแก้ว"²⁴ พระสงฆ์ในสำนักนี้ศึกษาทางวิปัสสนาธุระ โปรดให้ตั้งอธิบดีสงฆ์ในสำนักนี้ว่า สมเด็จพระวันรัต เป็นตำแหน่งพระสังฆราชฝ่ายวิปัสสนาธุระ ส่วนฝ่ายคัมภีร์ เรียกว่า สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่หนึ่ง ทรงสร้างวัดมหาธาตุให้เป็นที่พักของสมเด็จพระสังฆราชฝ่ายสามวาสี ต่อมาพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยารัชกาลหลัง ๆ ก็ทรงสร้างวัดแทบทุกพระองค์จนเป็นธรรมเนียมว่า พระมหากษัตริย์ต้องสร้างวัดเป็นอนุสรณ์ อย่างไรก็ตาม วัดเป็นสถานศึกษาพระปริยัติธรรม จึงเป็นประโยชน์ในการศึกษาอย่างยิ่ง เท่ากับเป็นการส่งเสริมการศึกษาฝ่ายสงฆ์โดยทางอ้อม

²³ เสีทอน สุภโสภณ, เรื่องเดิม, หน้า

²⁴ เสีทอน สุภโสภณ, เรื่องเดิม, หน้าเดียวกัน.

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เสด็จถวัลยราชสมบัติ ระหว่าง พ.ศ.1991-2031 ทรงดำเนิน การบำรุงพระพุทธศาสนา และการศึกษาฝ่ายสงฆ์เช่นเดียวกับพระมหาธรรมราชาลิไทย กล่าวคือ ทรง ถวายพระราชวังเป็นวัด ไต่แก้วพระกริสรสรเพชญ์ พระองค์ทรงเลื่อมใสในภิกษุคณะป่าแก้ว จึงเสด็จ ออกผนวช เมื่อ พ.ศ.2008 นอกจากนี้ยังทรงส่งเสริมให้บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ออกผนวชบาง สมเด็จพระรามาวชิรที่ที่สอง ทรงศรัทธาเสด็จออกผนวชเป็นสามเณรร่วมกับพระชนกด้วย จึงเป็นที่เข้าใจว่า ประเพณีเจ้านายและบุคคลชั้นสูงพากันนิยมการออกบรรพชาถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา พระปริยัติธรรมด้วย น่าจะเริ่มตั้งแต่สมัยนี้²⁵

สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม เสด็จเถลิง ถวัลยราชสมบัติ ระหว่าง พ.ศ.2163-2171 ทรง สนพระทัยในการศึกษาพระปริยัติธรรมมาก โดยทรงอุทิศสาหะเสด็จออกบอกพระปริยัติธรรมแก่พระสงฆ์ ทั้งยังทรงส่งเสริมให้พระสงฆ์เป็นกวีแปลชาคคต่าง ๆ จึงเกิดวรรณคดีประเภทชาคค และกาพย์มหาชาติ

สมเด็จพระนารายณ์มหาราช เสด็จเถลิงถวัลยราช ระหว่าง พ.ศ.2199-2231 ซึ่งเป็น ยุคทองแห่งวรรณคดี ทรงเลื่อมใสการศึกษาพระปริยัติธรรมอย่างยิ่ง ทรงมีพระอาจารย์ที่เชี่ยวชาญ พระไตรปิฎกหลายท่านเช่น สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์วัดเค็ม คือวัดโคกขจร พระพิมพ์ธรรมวัดระฆัง หรือวัดควนโพธิ์ พระองค์พระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์พระภิกษุสามเณรที่ศึกษาพระปริยัติธรรมอย่างยิ่ง จนเป็นเหตุให้ราษฎรที่ปราถนาจะเลี่ยงการเข้ารับราชการพากันไปบรรพชาเป็นจำนวนมาก จึงทรงมี พระราชดำรัสให้ออกหลวงสรศักดิ์เป็นแม่กอง ประชุมพระสงฆ์สอบความรู้พระปริยัติธรรม พระสงฆ์ที่ไม่ มีความรู้จริงไคถูกบังคับให้ลาสิกขาบทเป็นจำนวนมาก

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เสด็จเถลิงถวัลยราชย์ ระหว่าง พ.ศ.2275-2301 ทรง อาราธนาพระอุมาสิมहाเดร พระอริยมุนีเดร พระสงฆ์ 16 รูป และสามเณรหลายรูป เป็นสมณทูต ไปประดิษฐานพระพุทธศาสนาที่สยามวงศ์ ณ ประเทศลังกา พร้อมทั้งส่งคัมภีร์พระไตรปิฎกกับพระ พุทธรูปทองคำไปถวาย เมื่อครบ 3 ปี จึงเปลี่ยนสมณทูตชุดใหม่ คือ พระวิสุทธาจารย์ พระวราญาณมุนี พระสงฆ์ 20 รูป และสามเณร 20 รูปไปแทน วรรณคดีที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นในรัชสมัยของ พระองค์คือ นินโพนันตสูตร พระมาลัยคำหลวง และ ปุณโณวาทคำฉันท์

การบริหารการศึกษาฝ่ายสงฆ์

สมัยกรุงศรีอยุธยา พระมหากษัตริย์เป็นองค์ศาสนูปถัมภก คือ การอุปสมบทเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาพระปริยัติธรรม ในประวัติวัดมหาธาตุกลาวไว้ว่า

"ได้ยินมาว่า การที่กุลบุตรออกบรรพชา แลอุปสมบทในครั้งกรุงเก่า แรกก่อนเป็นแต่เฉพาะผู้ที่มีศรัทธา ฟังมาถือเป็นประเพณีเมืองว่า กุลบุตรทุก ๆ คนควรจะตบถบรรพชา แลอุปสมบทเป็นบางส่วน 1 ของการศึกษา ตั้งแต่ในรัชกาลของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ²⁶

การศึกษายังคงแบ่งเป็น 2 แผนก คือ คันถธุระ และวิปัสสนาธุระ เช่นเดียวกับสมัยสุโขทัย

การบริหารค่านิชาการ

ค่านิชาการหรือหลักสูตรในสมัยกรุงศรีอยุธยา ยังคงเป็นพระไตรปิฎกในการศึกษาพระปริยัติธรรม เช่นเดียวกับสมัยสุโขทัย จากจดหมายเหตุลาลูแบร์ กลาวว่า

"สอนองค์ศีลแลองค์ธรรมของพระพุทธศาสนาภิรมย์ และสอนให้ทราบเรื่องตำนานพระสมณโคตมบรมพุทธเจ้า อันเป็นศาสดาของพระสงฆ์ทั้งปวง แต่ไม่มีพงศาวดาร ไม่มีกฎหมาย และไม่มีวิทยาศาสตร์อย่างใดอย่างหนึ่ง สอนกันในวัด อนึ่ง คณาจารย์ก็สอนให้ศิษย์เรียนภาษาบาลี....."²⁷

การวัดผลการศึกษา

การวัดผลการศึกษาในสมัยกรุงศรีอยุธยา มีหลักฐานจากจดหมายเหตุลาลูแบร์²⁸ ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีการสอบไล่พระปริยัติธรรมโดยออกหลวงสรศักดิ์ พระภิกษุคามวาสียอมสอบแต่ฝ่ายอริยวาสีไมยอมเขาสอบ อ้างว่าควรได้รับการสอบจากพระราชาคณะ อย่างไรก็ตาม การวัดผลการศึกษาฝ่ายสงฆ์ จัดเป็น 3 ชั้นคือ

²⁶ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ประวัติวัดมหาธาตุ (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2461), หน้า 50.

²⁷ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, จดหมายเหตุลาลูแบร์ (พระนคร : หน้า 257.

²⁸ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, เรื่องเดิม, หน้า 189.

1. เปรียญตรี ทองเปลวพระสุทัศนปิฎก
2. เปรียญโท ทองเปลวพระสุทัศนปิฎกและพระวินัยปิฎก
3. เปรียญเอก ทองเปลวพระสุทัศนปิฎก พระวินัยปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก คือแปลจบพระไตรปิฎกนั่นเอง

วิธีการสอบ ใช้วิธีสอบปากเปล่าต่อหน้าคณะกรรมการ และอยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ ผู้สอบได้ เรียกว่า เปรียญ หรือ มหา ตามที่ปรากฏว่ามีพระมหาที่เป็นกรีเอกในสมัยนี้ คือ พระมหานาค วัดท่าทราย²⁹ ในประวัติวัดมหาธาตุ กล่าววา

"อันประเพณีการสอบไล่ พระปริยัติธรรมพระภิกษุสามเณร และผู้ที่สอบได้มียศเป็นเปรียญ เอก โท ตรี แลสามัญ ตามชั้นคุณวิชานั้น เป็นประเพณีมีมาแต่ครั้งกรุงเก่า ยังมีพระเปรียญครั้งกรุงเก่าที่ได้มามียศในตนกรุงรัตนโกสินทร์ เช่น พระมหาเป่า เปรียญเอก ที่ได้มาเป็นที่พระพุฒาจารย์ เป็นต้น....."³⁰

พระภิกษุสามเณรในสมัยกรุงศรีอยุธยา ถ้าศึกษาพระปริยัติธรรมย่อมได้เปรียบกว่าผู้ที่ไม่ศึกษาพระปริยัติธรรม เพราะในสมัยนี้ ได้มีกฎหมายฉบับหนึ่งบังคับถึงศักดิ์นาของผู้ศึกษาพระปริยัติธรรม เพื่อเป็นการส่งเสริมการศึกษาพระปริยัติธรรม ในชีวิตชาวไทยสมัยก่อน มีข้อความตอนหนึ่งว่า

"สามเณรและพระที่มีความรู้ในสมัยอยุธยา มีกฎหมายออกมาฉบับหนึ่ง (ในปี พ.ศ. 1997 รัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ) คือ พระไวยการตำแหน่งนายทหารหัวเมือง โดยให้ศักดิ์นาอันหมายถึงนาของศักดิ์ มีโชพันหนึ่ง สูงกว่าพระสงฆ์ธรรมคา คือ

สามเณร	ธรรม	เสมอนา	300	มิไครธรรม	เสมอนา	200
พระภิกษุ	ธรรม	เสมอนา	600	มิไครธรรม	เสมอนา	400
พระครู	ธรรม	เสมอนา	2400	มิไครธรรม	เสมอนา	1000

³¹

²⁹ สัมภาษณ์ นายสิริ เพ็ชรไชย, หัวหน้ากองศาสนศึกษา กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ กรมการศาสนา, วันที่ 19 มกราคม 2514 เวลา 13.00-15.00 น.

³⁰ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ประวัติวัดมหาธาตุ, หน้า 52.

³¹ พระยาอนุมานราชธน, ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน, พระนคร : โรงพิมพ์สวนทองถิ่น, (2510), หน้า 145.

การบริหารบุคคลากร

ผู้สอนพระปริยัติธรรม ยังเป็นไปรูปเดียวกับสมัยสุโขทัย คือ

1. พระสงฆ์ผู้มีความรู้ในพระพุทธศาสนา เป็นอาจารย์สอนพระปริยัติธรรม นอกจากพระปริยัติธรรมแล้ว ยังสอนหนังสือ ทั้งอ่านทั้งเขียน และคณิตศาสตร์ด้วย ในจดหมายเหตุ ลาลูแบร์ กล่าววา

"พระสงฆ์อันเป็นอาจารย์ในวัดสอน เป็นคนวา ให้อ่าน ให้เขียนหนังสือ และหัดคิคเลข ทำบัญชี สอนองค์ที่สองก็ธรรม....."32

2. พระมหากษัตริย์ ซึ่งมีหลักฐานปรากฏว่า พระเจ้าทรงธรรมทรงเป็นผู้บอกพระปริยัติธรรม ค่ายพระองค์เอง จากคำให้การของขุนหลวงหาวัด มีข้อความตอนหนึ่งว่า

"พระองค์ท่านัญในการพระธรรม แลคันตพระ วิษสณาพระ ทั้งพระสูตร และพระปรมัตถ์ พระองค์บอกหนังสือพระสงฆ์อยู่ตรา....."33

อีกตอนหนึ่งในพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ว่า

"สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ซึ่งเสวยราชย์ในระหว่าง พ.ศ.2165 ถึง พ.ศ.2171 ได้ทรงศึกษาพระปริยัติธรรมช้านานมาแต่ทรงผนวช ครั้นเมื่อเสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติ เสด็จออกบอกหนังสือพระภิกษุสามเณรที่พระที่นั่งจอมทองเนือง ๆ....."34

3. ราชบัณฑิต เป็นผู้สอนพระปริยัติธรรมค้าย ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีราชบัณฑิตบอกหนังสือมากราย เช่น พระศรีสนอญ ซึ่งเป็นพระโอรสของพระเพทราชา ก็เป็นผู้หนึ่งซึ่งบอกพระปริยัติธรรม

32 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, เรื่องเดิม, หน้าเดียวกัน.

33 หลวงประเสริฐอักษรนิติ์, คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2510), หน้า 320.

34 หลวงประเสริฐอักษรนิติ์, เรื่องเดิม, หน้า 472.

อาคารสถานที่

สำหรับสถานศึกษาก็เช่นเดียวกัน ยังเป็นรูปเดิมเหมือนกับสมัยสุโขทัย กล่าวคือ สถานศึกษาเหล่านั้นคงได้แก่

1. พระที่นั่ง ปราสาทราชมณเฑียร ในพระบรมมหาราชวัง เช่น พระที่นั่งจอมทองสมัยพระเจ้าทรงธรรม
2. พระราชวัง ที่พระมหากษัตริย์ทรงอุทิศเป็นวัด เช่น วัดพระศรีสรรเพชญ์
3. ในป่า สำหรับฝ่ายวิปัสสนาธุระ
4. วัด สำหรับฝ่ายคณาจารย์ ซึ่งมีหลักฐานปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุลาดูแบร์ ว่า "พระสงฆ์ในกรุงสยามมี 2 จำพวก เหมือนกับในชมพูทวีปทั้งปวง จำพวก 1 เป็นอริยวาสี อยู่ในป่า แต่อีกจำพวก 1 เป็นคณาจารย์อยู่ในบ้าน....."³⁵

การงบประมาณ

เช่นเดียวกับสมัยสุโขทัย คือ ยังไม่มีหลักฐานในการใช้งบประมาณ แต่การจัดการศึกษานั้นอยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ ทั้งผู้สอน ผู้เรียน และ สถานศึกษา

³⁵ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, เรื่องเดิม, หน้า 189.

สมัยกรุงธนบุรี

การอำนวยการการศึกษาฝ่ายสงฆ์

การศึกษาฝ่ายสงฆ์ในสมัยกรุงธนบุรี เป็นไปในระหว่างสงคราม สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช พระเจ้ากรุงธนบุรี เสด็จเสด็จถึงวัดยวราชสมบัติ พ.ศ. 2310-2325 เป็นภาวะบ้านเมืองยังไม่มีควมสงบเรียบร้อย แม่พระองค์จะทรงเห็นเห็นชอบต่อการทำสงครามก็ตาม พระองค์ยังทรงทรมุ่งบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญถาวร เช่น ปราบอลัชชี (เจ้าพระฝาง) บูรณะพระอารามต่าง ๆ รวบรวมคนฉับพระไตรปิฎกที่เหลือจากกรุงศรีอยุธยา คัดลอกและจารไว้เป็นพระไตรปิฎกฉบับหลวง ในการศึกษาพระปริยัติธรรม ทรงบำรุงการศึกษาพระปริยัติธรรมโดยพระราชทานอุปถัมภ์คอบพระสงฆ์นอกพระปริยัติธรรม แม่พระองค์เองก็ทรงศึกษาพระปริยัติธรรม ฝ่ายวิปัสสนาธุระ

การบริหารการศึกษา

การบริหารการศึกษาคำนวณการและค่านมบุคคล เป็นแนวเดียวกับสมัยกรุงศรีอยุธยา คือ หลักสูตรใช้พระไตรปิฎก พระสงฆ์ผู้มีความรู้ในพระพุทธศาสนากับราชบัณฑิต เป็นผู้บอกพระปริยัติธรรม สำหรับค่านการวัดผลการศึกษาก็ยังคงเป็นแบบเดิม ซึ่งปรากฏว่าในสมัยกรุงธนบุรีมีผู้ที่สอบเปรียญธรรมได้เปรียญเอก เปรียญโท และมีชีวิตต่อมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ จากประวัติวัดมหาธาตุ มีข้อความตอนหนึ่งว่า

"ในครั้งกรุงธนบุรีก็คงได้เคยสอบไล่พระปริยัติธรรม เพราะมีชื่อเปรียญปรากฏอยู่ในหนังสือพระราชพงศาวดารหลายองค์ คือ พระมหามณี เปรียญเอก วัดเสียบ ได้เป็นสมเด็จพระสังฆราชในรัชกาลที่ 2 พระมหานาคเปรียญเอก วัดบางว่าใหญ่ และพระมหาเกสร เปรียญโท วัดโพธาราม เป็นต้น เหล่านี้ล้วนเป็นเปรียญครั้งกรุงธนบุรี....."³⁶

³⁶ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ประวัติวัดมหาธาตุ, หน้า 37.

สมัยรัตนโกสินทร์ยุคที่หนึ่ง

(พ.ศ. 2325-2411)

การอำนวยความสะดวกการศึกษาฝ่ายสงฆ์

การศึกษาพระปริยัติธรรมเป็นประเพณีสืบต่อมาจากสมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ยุคที่หนึ่ง เป็นการจัดการศึกษาฝ่ายสงฆ์ ตั้งแต่รัชกาลของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พ.ศ. 2325 จนถึงรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งยังจัดการศึกษาเป็นแนวเดียวกันเพียงแต่เปลี่ยนแปลงบ้างเล็กน้อย

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เสด็จเถลิงถวัลยราชย์ พ.ศ. 2325-2352 ทรงศึกษาและปฏิบัติพระปริยัติธรรมด้วยพระองค์เอง ทรงตรากฎหมายพระสงฆ์ไว้บังคับแก่พระภิกษุ รวม 10 ฉบับ เมื่อปี พ.ศ. 2325 ในปี พ.ศ. 2331-2332 ทรงสังคายนาพระไตรปิฎก นับเป็นการสังคายนาครั้งที่ 2 ในประเทศไทย (ครั้งแรกรัชสมัยพระเจ้าทีโลกราช แห่งนครเชียงใหม่ พ.ศ. 2020) การสังคายนากระทำโดยการประชุมคณะสงฆ์ 218 รูป ราชบัณฑิต 32 คน แบ่งเป็น 4 กองคือ

กองที่หนึ่ง สมเด็จพระสังฆราช (ศรี) วัดระฆัง เป็นแม่กองชำระพระสุตตันตปิฎก

กองที่สอง พระวันรัต (สุก) วัดพระศรีสรรเพชญ์ เป็นแม่กองชำระพระวินัยปิฎก

กองที่สาม พระพิมลธรรม วัดพระเชตุพน เป็นแม่กองชำระพระสังฆาภิธาน

กองที่สี่ พระพุทธอาจารย์ (เป้า) วัดอินทาราม เป็นแม่กองชำระพระปริยัติปิฎก

หลังจากได้รวบรวมพระไตรปิฎก อันเป็นหลักสูตรพระปริยัติธรรมจารลงในใบลาน ก็โปรดให้จำลองสร้างเป็นพระไตรปิฎกหลวงเรียกว่า "ฉบับทองใหญ่" เดิมเรียกฉบับทอง หรือฉบับทองทิพย์ เพราะปิดทองทั้งตัว รวมทั้งสิ้น 354 คัมภีร์ เป็นหนังสือใบลาน 3686 ฎูก ประกอบด้วย พระวินัยปิฎก 80 คัมภีร์ พระสุตตันตปิฎก 160 คัมภีร์ พระอภิธรรมปิฎก 61 คัมภีร์ และ พระสังฆาภิธาน 53 คัมภีร์ รักษาไว้ที่หอพระมณเฑียรธรรม วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และโปรดให้สร้างพระไตรปิฎกอีก 2 ฉบับคือ "ฉบับรองทอง" หรือ "ฉบับข้างลาย" เพราะมีลายเขียนข้าง ๆ รวม 305 คัมภีร์ เป็นหนังสือใบลาน 3649 ฎูก กับ "ฉบับทองชุม" เป็นชุดเล็ก 35 คัมภีร์ เขียนรวมด้วยเส้นหมึกเป็นอักษรขอมย่อตามแบบโบราณ ทรงพระราชทานฉบับหลวงจำลองไปตามวัดต่าง ๆ เพื่อใช้เป็นตำราในการศึกษาพระปริยัติธรรม ปรากฏข้อความในพระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ 1 ว่า

"พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริถึงพระไตรปิฎกธรรมอันเป็นมูลรากแห่งพระปริยัติศาสนา ทรงพระราชศรัทธาพระราชทานพระราชทรัพย์เป็นอันมาก ให้เป็นค่าจ้างจารจารึกพระไตรปิฎกลงลาน แทมรรมคำมีฉบับในทีใด ๆ ที่เป็นอักษรลาว อักษรขอม อักษรขร้า ก็ให้ชำระแปลงออกเป็นอักษรขอม สร้างขึ้นไว้ในตู้ ณ หอพระมณเฑียรธรรม และสร้างพระไตรปิฎกถวายพระสงฆ์ให้เล่าเรียนทุกๆ พระอารามหลวงตามปรารถนา....."³⁷

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ พ.ศ.2352-2367 ทรงศึกษาพระปริยัติธรรมฝ่ายวิปัสสนาธุระ และโปรดให้สร้างพระไตรปิฎก เรียกว่า "ฉบับรคนำแดง" เพราะในปกเขียนลายรคนำแดง ทรงส่งพระสมณทูตไปประเทศลังกา พร้อมทั้งทรงสังคายนาการสวดมนต์ ทรงอำนวยการการศึกษาฝ่ายสงฆ์ คือ ทรงปฏิรูปการศึกษาพระปริยัติธรรม ซึ่งเดิมการสอนพระปริยัติธรรมกำหนดไว้ 3 ชั้น ทรงเปลี่ยนเป็น 9 ชั้น หรือ 9 ประโยค³⁸

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ พ.ศ.2367-2394 ทรงศึกษาพระปริยัติธรรมคานวิปัสสนาธุระ ทรงส่งพระสมณทูตไปประเทศลังกา และโปรดให้สร้างพระไตรปิฎกถึง 7 ฉบับคือ

1. ฉบับรคนำเอก ซึ่งมีประณีตวิจิตรมาก นับตั้งแต่เลือกใบลาน จาร เขียน มีลายรคนำที่ปก ทำกรอบ ป้ายชื่อ และผ้าห่อคัมภีร์
2. ฉบับรคนำโท ซึ่งมีรองลงมา
3. ฉบับทองน้อย มีมือข้างสตรีฝึกหัดทำ ปิดทองที่แบบฉบับทองใหญ่
4. ฉบับขมขม ปกลายรคนำ เขียนขมตัวหนังสือเป็นอักษรขอมขม คล้าย ฉบับทองขม
5. ฉบับอักษรขร้า จำลองจากพระไตรปิฎกขร้า
6. ฉบับเทพขมขม ปกเขียนลายรคนำ เป็นรูปเทพขมขม
7. ฉบับลายกำมะลอ ปกเขียนลายกำมะลอ

³⁷ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ 1 (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์ 2478), หน้า 160.

³⁸ สมภาษณ์ นายสิริ เพ็ชรไชย, หัวหน้ากองศาสนศึกษา กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ ณ กรมการศาสนา, วันที่ 19 มกราคม 2514, เวลา 13.00-15.00 น.

นอกจากนั้น ยังทรงพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ พระภิกษุสามเณรที่ศึกษาพระปริยัติธรรม สำหรับพระภิกษุที่สอบไล่ได้เปรียญ และไต่เลื่อนเป็นพระราชอาคันตุกะ หากลาสิกขาบทจะรับราชการ กรมใดก็ได้ตามใจสมัคร ตามบิดามารดามีความทุกข์ยาก หรือเป็นทาส โปรดให้พระราชทานพระราช ทรัพย์ไถ่ ถอนเป็นอิสระ และยังทรงพระราชทานรางวัลให้สามเณรที่ท่องสุตรมูลได้ถ่องค้ว

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ พ.ศ. 2394-2411 ทรงผนวชนานที่สุด ถึง 26 พรรษา ทรงศึกษาพระปริยัติธรรมฝ่ายวิปัสสนาธุระก่อน ต่อมาจึงทรงศึกษา ฝ่ายคัมภีระจนทรงเชี่ยวชาญทางภาษามาลีและพระไตรปิฎกมาก ทรงสอบพระปริยัติธรรมต่อหน้าพระที่นั่ง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จนได้เปรียญ 5 ประโยค ซึ่งเดิมไม่มีเจ้านายพระองค์ใดของสอบ ทรงได้รับพระราชทานพัดยศเปรียญเอก โปรดให้ทรงดำรงตำแหน่งพระราชอาคันตุกะ และกรรมการสอบไล่ พระปริยัติธรรม ทรงพิจารณาพระไตรปิฎก ปรากฏว่า พระวินัยปิฎกผิดไปจากพระพุทธรังษีอันมีบัญญัติ ไว้แต่เดิมมาก จึงทรงปฏิบัติพระวินัยใหม่ ตามพระเถรจารย์ ซึ่งเป็นพระเถรารามัญนามฉายาว่า "พุทธรังษี" จนมีพระภิกษุสามเณรปฏิบัติตามพระวินัยใหม่เป็นจำนวนมาก จึงทรงตั้งคณะสงฆ์ภิกษุ ใหม่ขึ้นว่า ธรรมยุติกนิกาย เมื่อปี พ.ศ. 2372 นอกจากนี้ยังโปรดให้สร้างพระไตรปิฎกเรียกว่า "ฉบับหลวงชาติ" เพราะคานขางปิดทองสลัษชาติ

การบริหารการศึกษาฝ่ายสงฆ์

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง 4 พระองค์ ทรงบริหารการศึกษาพระปริยัติธรรมตลอดมา การจัดการศึกษายังคงแบ่งเป็น 2 แผนกเช่นเดียวกับสมัยกรุงศรีอยุธยาและสมัยสุโขทัย คือ แผนก คัมภีระ ในประชุมประเทศราชกาลที่ 4 กล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าควยการ บริหารการศึกษาพระปริยัติธรรม ดังนี้

"ฝ่ายสมณะญ์ประพตติชอบประกอบกรปฏิบัติ ในพระวินัยสิกขาบทที่ทรงสงเคราะห์ยกย่อง โดย สมควรแก่คุณวิเศษมากน้อย เพราะจะเห็นพระราชอาคันตุกะ ถานานุกรม และเปรียญ เจ้าอิกการ อนุจร ฝ่ายคามวาสี อรัญวาสี ในกรุงนอกกรุงทั้งปวง จึงประพตติโดยชอบประกอบควยที่ดี สังวร อุสสาห์ศึกษา สอนศิษยานุศิษย์ ในขอพระวินัยสิกขาบท และให้เล่าเรียน คัมภีระ วิปัสสนาธุระตามสมณกิจ จึงสมควร

เป็นสมณสังฆมนตรีสมมติสงฆ์ อัมประเสวีในพระพุทธศาสนา.....³⁹

นอกจากนี้ยังทรงแก้ไขวิธีเรียน จากการเรียนภาษาบาลีพร้อมกับพระธรรมวินัย ตามคัมภีร์ที่
ไว้เป็นหลักสูตรสำหรับสอนตามลำดับ ทรงเปลี่ยนเป็นเรียน 2 ชั้นคือ ชั้นต้น เรียนไวยากรณ์จนจบคัมภีร์
มงคลที่ป็น ชั้นต่อไปศึกษาหาความรู้ทางพระธรรมวินัยเมื่อเชี่ยวชาญทางภาษาบาลีแล้ว

การบริหารงานวิชาการ

งานวิชาการหรือหลักสูตร ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ยังคงใช้
พระไตรปิฎกเช่นเดียวกับสมัยกรุงศรีอยุธยา ต่อมาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
ทรงพิจารณาเห็นว่า การแปลพระไตรปิฎกเพียงอย่างเดียว แม้จะเป็นผู้มีความรู้แต่อาจไม่เชี่ยวชาญ
อย่างแท้จริง เพราะเลือกคัมภีร์ที่เป็นหลักสูตรสำหรับแปลง่าย ๆ จึงทรงแก้ไขหลักสูตรโดยวิธีเปลี่ยน
กำหนดชั้นจาก 3 ชั้น เป็น 9 ชั้น เรียกว่า 9 ประโยค และกำหนดคัมภีร์ให้ยากขึ้น

การวัดผลการศึกษา

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก การวัดผลการศึกษาพระปริยัติธรรม ยังคง
แบ่งเป็น 3 ชั้น เช่นเดิม คือ

เปรียญตรี เทียบปัจจุบันคือ ชั้นประกาศกียบัตร

เปรียญโท เทียบปัจจุบันคือ ชั้นอนุเปรียญ

เปรียญเอก เทียบปัจจุบันคือ ชั้นเปรียญบัตร

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย การวัดผลเปลี่ยนจาก 3 ชั้น เป็น 9
ชั้นหรือ 9 ประโยค ผู้สอบต้องสอบได้ตั้งแต่ 3 ประโยคขึ้นไป จึงจะเรียกว่า เปรียญ 3 ประโยคหรือ
มหา ถ้าสอบได้ 4 ประโยคก็เรียกว่าเปรียญ 4 ประโยค จนถึงสอบได้ 9 ประโยค ก็เรียกว่าเปรียญ
9 ประโยคตามลำดับ

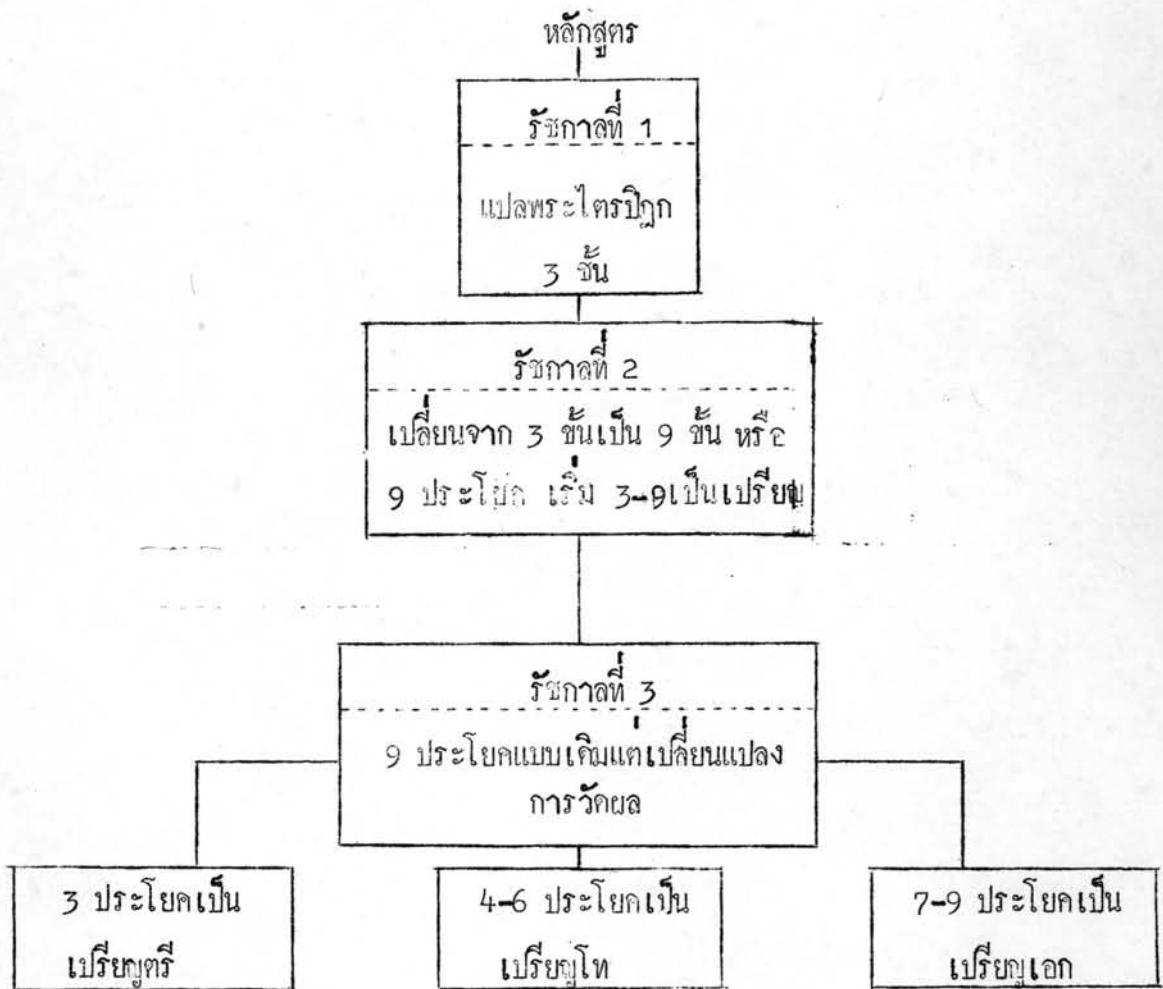
³⁹"ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2401-2404", (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา,
2504), หน้า 193.

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเปลี่ยนการวัดผลใหม่เป็นดังนี้
 ผู้สอบได้ 3 ประโยค เรียกว่า เปรียญตรี
 ผู้สอบได้ 4-6 ประโยค เรียกว่า เปรียญโท
 ผู้สอบได้ 7-9 ประโยค เรียกว่า เปรียญเอก⁴⁰
 วัฒนาการของหลักสูตรพระปริยัติธรรม ในสมัยรัตนโกสินทร์ยุคที่หนึ่ง จึงแผนผังต่อไปนี้

แผนผังที่ 2

วัฒนาการของหลักสูตรพระปริยัติธรรมในสมัยรัตนโกสินทร์

ยุคที่หนึ่ง พ.ศ. 2325 - 2411

⁴⁰สัมภาษณ์ นายสิริ เพ็ชรไชย, หัวหน้ากองศาสนศึกษา กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ กรมการศาสนา, วันที่ 19 มกราคม 2514, เวลา 13.00-15.00 น.

วิธีการสอบ ใช้วิธีสอบปากเปล่าทดสอบคณะกรรมการในพระบรมราชูปถัมภ์ เรียกว่า สอบ
สนามหลวง หมายถึงสนามที่สอบที่ทางราชการรับรองซึ่งปรากฏหลักฐานดังกล่ามาแล้วว่า พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสอบพระปริยัติธรรมหน้าพระที่นั่งของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว โดยทรงแปลพระคัมภีร์ธรรมบท อันเป็นหลักสูตรของเปรียญ 1, 2, 3 ประโยค พระคัมภีร์
มงคลทีปนี หลักสูตรเปรียญ 4 ประโยค และพระคัมภีร์บาลีสมุค หลักสูตรเปรียญ 5 ประโยค

คณะกรรมการสอบประกอบด้วย พระเถระ 3-5 รูป ถาภูเขาสอบมีจำนวนมาก ต้องแบ่งคณะ
กรรมการเป็นกอง เรียกว่า กองเหนือ กองใต้ มีพระเถระรูปหนึ่งเป็นประธานเรียกว่า แม่กอง สม
เด็จพระสังฆราชเป็นกรรมการกลาง มีกรรมการคัดเลือกผู้เข้าสอบด้วยเหตุนี้จึงสามารถสอบได้วันละ
อย่างมากประมาณ 4-5 รูป ขึ้นอยู่กับคำถามและความสามารถของผู้สอบทำให้การสอบใช้เวลานาน
บางครั้งถึง 2 เดือน

เนื่องจากหลักสูตรเปลี่ยนไปถึง 9 ประโยค การสอบจึงต้องเตรียมคำถามไว้มาก ๆ และ
แตกต่างกัน คำถามที่ใ้ถามต้องเขียนไว้แล้วในซอง มีหมายเลขกำกับ เวลาสอบใช้วิธีสุ่มตัวอย่างคำถาม
ขึ้นมาใช้ตามผู้สอบ ดังนั้น ผู้สอบจึงตอบคำถามที่เนื้อหาแตกต่างกัน ส่วนการสอบพระภิกษุสามัญต้องมีคณะ
กรรมการสอบเป็นพระภิกษุสามัญด้วย เพราะพระภิกษุกรรมการไทยไม่สันต์ภาษารามัญ พระภิกษุสามัญ
จึงต้องตอบคำถามเป็น 2 เท่า กล่าวคือต้องแปลภาษารามัญเป็นภาษารามัญ สำหรับคณะกรรมการสอบ
รามัญ และสร้างประโยคภาษารามัญ สำหรับคณะกรรมการไทย

ระเบียบและระเบียบการสอบพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้กำหนดระเบียบการสอบ ในรัชสมัยพระบาท
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย การกำหนดระเบียบและ
ระเบียบการสอบไม่แน่นอน ทั้งนี้เพราะบ้านเมืองไม่มีความสงบเรียบร้อย การสอบจะกำหนดเมื่อบ้าน
เมืองสงบเรียบร้อย บางครั้งหลายปีพระภิกษุจึงจะมีโอกาสสอบสักครั้งหนึ่ง ต่อมาในรัชสมัยพระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้มีการสอบ 3 ปีต่อหนึ่งครั้ง ตามปกติกำหนดระยะเวลาสอบตอน
ออกพรรษา นอกจากในกรณีพิเศษ อาจสอบในเวลาเช้าพรรษาได้

สถานที่สอบคือ พระอารามต่าง ๆ ซึ่งเป็นที่สถิตของสมเด็จพระสังฆราช เช่น การสอบครั้ง
แรกที่วัดระฆัง ต่อมาวัดพระศรีสรรเพชญ์ วัดมหาธาตุ วัดราชบูรณะ วัดพระเชตุพนตามลำดับ ในกรณี
พิเศษสถานที่สอบคือ พระมหาปราสาท พระที่นั่งพุทธโฆสวรภัย ในพระบรมมหาราชวัง และในพระอุโบสถ
วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในพระบรมราชูปถัมภ์

อาคารสถานที่

สถานศึกษาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย คือ หอพระมนต์เขยรรรมในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในปี พ.ศ.2383 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างเก๋งขึ้นที่ริมหอพระปริศ บริเวรพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ในพระบรมมหาราชวัง ต่อมาเมื่อพระภิกษุที่ศึกษาพระปริยัติธรรมมีจำนวนมากขึ้น จึงโปรดให้ย้ายสถานที่เป็นพระที่นั่งคฤศมหาปราสาทที่ขุขันธ์ซึ่งกระทั้งเสด็จสวรรคต ทรงใช้พระมหาปราสาทเป็นที่ประดิษฐานพระบรมศพ จึงย้ายสถานที่ไปศึกษา ณ ระเบียบวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทั้งยังโปรดให้มีการศึกษาพระปริยัติธรรมทุกพระอารามหลวง

ในปี พ.ศ.2395 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้สร้างเก๋งสำหรับพระภิกษุศึกษาพระปริยัติธรรม ระหว่างพระปรางค์หน้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม 4 หลัง และพระราชทานสำหรับเลี้ยงเพลถวาย นอกจากนี้ยังเกิดสถานศึกษาพระปริยัติธรรม ในแหล่งอื่น ๆ อีก คือ บรรดา ราชบัณฑิต พระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนางชั้นผู้ใหญ่ ตลอดจนजनชั้นผู้น้อย ต่างพากันสร้างและอุทิศวัง บ้าน ของตน หรือสร้างศาลา เป็นสถานศึกษาพระปริยัติธรรมทั้งสิ้น

การบริหารบุคลากร

บุคลากรหรือผู้สอนในสมัยนี้ ได้แก่ นักปราชญ์ราชบัณฑิต และพระสงฆ์ที่มีความเชี่ยวชาญในพระพุทธศาสนา ตามหลักฐาน ปรากฏว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง 4 พระองค์ โปรดให้จางนักปราชญ์ราชบัณฑิต นอกพระปริยัติธรรมในพระบรมมหาราชวัง และบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนางใหญ่ผู้น้อยต่างก็จางอาจารย์ให้สอนพระปริยัติธรรมตามวัง บ้าน และศาลาของตน

การงบประมาณ

การงบประมาณในการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมสมัยนี้ส่วนใหญ่จะเป็นไปในรูปพระบรมราชูปถัมภ์ และผู้ศรัทธาอื่น ๆ เช่น พระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนางใหญ่ผู้น้อย ต่างก็อำนวยความสะดวกและจัดสรรงบประมาณของตนเอง สำหรับการศึกษาภายในขอบเขตของตน

สมัยรัตนโกสินทร์ยุคที่สอง

(พ.ศ. 2411 - 2489)

การอำนวยการการศึกษาฝ่ายสงฆ์

การศึกษาพระปริยัติธรรมในสมัยรัตนโกสินทร์ยุคที่สองนี้ นับเป็นยุคการปฏิรูปทางการศึกษา การอำนวยการศึกษาอยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เชนเดียวกับยุคที่หนึ่ง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเถลิงถวัลยราชย์เมื่อ พ.ศ. 2411-2453 เสด็จออกผนวชเมื่อ พ.ศ. 2416 ทรงสร้างพระไตรปิฎก 2 ฉบับคือ ฉบับทองทึบ ปิดทองทึบเหมือนฉบับทองใหญ่ และฉบับทองน้อย ควบคุมกริบาลานสำหรับหอหลวง และฉบับพิมพ์เป็นเล่มหนังสือ ซึ่งเป็นครั้งแรกที่พิมพ์พระไตรปิฎกเป็นอักษรไทย จำนวน 1000 จบ **จบละ 39 เล่ม** รวมเป็นหนังสือ 39,000 เล่ม แล้วเสด็จในปี พ.ศ. 2436 พระราชทานไปตามพระอารามหลวง อารามละหนึ่งจบ พร้อมทั้งส่งแพร่หลายไปยังต่างประเทศที่ขอมา ที่เหลือออกนั้นโปรดให้จำหน่ายในราคาพอสมควรจนหมด ในปี พ.ศ. 2445 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้มีเจ้าคณะเหนือคณะกลาง คณะใต้ และคณะธรรมยุติกนิกาย แบ่งการปกครองอย่างมีระเบียบ แยกสาขาปกครองเป็นเจ้าคณะมณฑล คณะแขวง คณะจังหวัด และคณะมณฑล

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเถลิงถวัลยราชย์เมื่อ พ.ศ. 2453-2468 ทรงเป็นนักปราชญ์ที่ศรัทธาในพระพุทธศาสนาโปรดพระราชทานเงินเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เชน พระพุทธเจ้าตรีสุวัชโร เป็นต้น ในรัชสมัยของพระองค์ นโยบายการจัดการศึกษาเป็น 2 ส่วน คือ การศึกษาสำหรับประชาชน และการศึกษาสำหรับพระภิกษุสามเณร หรือการศึกษาฝ่ายสงฆ์ ซึ่งสังกัดกระทรวงธรรมการ โดยพระสงฆ์เป็นผู้รับผิดชอบในการบริหารการศึกษา ในโครงการศึกษาแห่งชาติ จึงไม่กล่าวถึงการศึกษาพระปริยัติธรรม

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเถลิงถวัลยราชย์ เมื่อ พ.ศ. 2468-2477 ในปี พ.ศ. 2468 ทรงมอบให้ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ เป็นประธานจัดพิมพ์พระไตรปิฎก โดยมีพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ทรงเป็นประธานในการตรวจสอบ ทาน ชำระต้นฉบับ จบหนึ่งมี 45 เล่ม ทรงออกประกาศรวมทุนในการพิมพ์

จากพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ และประชาชน เป็นจำนวนเงิน 600,000 บาทเศษ ส่วน
พระองค์อีก 200,000 บาท เป็นครั้งแรกที่มีการพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับอักษรไทยจนบริบูรณ์ เรียกว่า
พระไตรปิฎกสยามรัฐ โดยมีตราข้างเป็นเครื่องหมาย พระราชทานไปตามมหาวิทยาลัย และหอสมุด
นานาชาติทั่วโลก ถึง 450 ชม โปรดให้จัดงานฉลองพระไตรปิฎก เมื่อวันที่ 25-27 พฤศจิกายน
พ.ศ.2473

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล เสด็จเสด็จวัดราชสมบัติ พ.ศ.2477-2489
ขณะที่ทรงมีพระชนมายุเพียง 9 ชันษาเศษ และกำลังศึกษา ณ ต่างประเทศ เสด็จนิวัติเมื่อวันที่ 5
ธันวาคม 2488 ครั้น ครั้นวันที่ 9 มิถุนายน 2489 ก็เสด็จสวรรคต ถึงกระนั้นก็ตาม ยังทรงสนพระทัย
ในการศึกษาพระปริยัติธรรม จะเห็นได้จาก พระราชหัตถเลขา ลงวันที่ 19 มีนาคม 2489 ถึงสมเด็จพระสังฆราชว่า

"ควมหม่อมฉันมีความประสงค์ใครจะได้อ่านแนวการศึกษาทางพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นการ
เตรียมตัว และช่วยเหลือในการที่จะอุปสมบทในกาลต่อไป ครั้นจะค้นหาอ่านจากตำราจำนวนมากก็มี
เวลาน้อย ถ้าจะได้อสังฆราชานุเคราะห์ ให้ได้ศึกษาจากตำราง่าย ๆ และเป็นทางลัด โดยจัดขึ้นเป็น
กัณฑ์ ๆ ไม่มากมายนัก พอหาโอกาสอ่านได้เดือนละทีหนึ่งก็จะถึงเวลาอุปสมบทของหม่อมฉันก็จะได้
รับความสะดวก หนังสือเรื่องนี้ต้องการได้อ่านทั้งในเวลาพักอยู่ในเมืองไทย และเมื่อไปพักอยู่ในต่าง
ประเทศ จึงขุขพระตำริและสังฆราชานุเคราะห์มา....."⁴¹

ในปี พ.ศ.2483 สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสฺสเทว) วัด
สุทัศน์เทพวราราม ทรงเห็นว่า ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ได้มีการสังคายนาพระไตรปิฎกถึง 3 ครั้ง
นับว่าเป็นมาดีพระไตรปิฎกที่สมบูรณ์ สมควรที่จะแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทยโดยสมบูรณ์เช่นกัน ดังนั้น
จึงทรงแต่งตั้งคณะกรรมการโดยสมเด็จพระสังฆราชเป็นประธาน มีกรรมการพิจารณาการแปล 4 รูป
กรรมการกองแปล 25 รูป แบ่งเป็น 4 แผนก คือ แผนกตรวจจำนวนคำแปล แผนกแปลพระวินัยปิฎก
แผนกแปลพระสุตตันตปิฎก แผนกแปลพระอภิธรรมปิฎก และกรรมการธุรการ 5 คน การแปลแบ่งเป็น
2 ประเภท คือ แปลโดยอรรถ เรียกว่า พระไตรปิฎกภาษาไทย และแปลโดยจำนวนเทศนา เรียกว่า
พระไตรปิฎกเทศนามับหดวง การแปลนี้สำเร็จเมื่อ พ.ศ.2492

⁴¹ เสื้อทอน สุภาโสภณ, เรื่องเดิม, หน้า 275.

การบริหารการศึกษาฝ่ายสงฆ์

ค่านวิชาการศึกษาหรือหลักสูตร ในการศึกษาพระปริยัติธรรม แบ่งเป็น 9 ประโยค เป็นหลักสูตรสำหรับพระภิกษุไทย นอกจากนั้นยังมีหลักสูตรพิเศษสำหรับพระภิกษุรามัญอีกหลักสูตรหนึ่งด้วย การบริหารการศึกษาพระปริยัติธรรมโดยละเอียดจะกล่าวถึงในบทต่อไป

หลักสูตรในการสอบบาลีของมหาวิทยาลัย แบ่งเป็น 2 ประเภทคือ

1. หลักสูตรสำหรับพระภิกษุไทยแบ่งเป็น 9 ประโยค ได้แก่

ชั้นประโยค 1, 2, 3 เรียน ธรรมบทฎกถา

ชั้นประโยค 4 เรียน มงคลัตถทีปนี ภาคแรก

ชั้นประโยค 5 เรียน บาลีสุมตตวินัยวินิจัยสังคหะ ต่อมาเปลี่ยนเป็นสารัตถะสังคหะ

ชั้นประโยค 6 เรียน มงคลัตถทีปนี ภาคหลัง

ชั้นประโยค 7 เรียน ปฐมสมันตปาสาทิกา

ชั้นประโยค 8 เรียน วิสุทธิมรรค

ชั้นประโยค 9 เรียน สารัตถทีปนี ต่อมาเปลี่ยนเป็น อุกฤษิมมัตถสังคหะ⁴²

2. หลักสูตรพิเศษสำหรับพระภิกษุรามัญ

พระภิกษุรามัญมีชื่อเสียงมากเรื่องพระวินัย จึงมีเพียงพระวินัยปิฎกเท่านั้นที่เป็นหนังสือในการสอน แต่เดิมอนุญาตให้สอบได้เพียงชั้นประโยค 1, 2, 3 ต่อมาอนุญาตให้สอบได้ถึงชั้นประโยค 4

ชั้นประโยคหนึ่ง เรียนระหว่าง อาทิกัมม หรือ ปาจิตตีย์

ชั้นประโยคสอง เรียนระหว่าง มหาวัคค และ จุลวัคค

ชั้นประโยคสาม เรียน บาลีสมตตวินัยวินิจัย สังคหะ

ชั้นประโยคสี่ เรียน ปฐมสมันตปาสาทิกา⁴³

42 Mahamakut Educational Council, Buddhist Education in Thailand (Bangkok, thailand Mahamakutarajavidyalaya Press, 1961) p 76-77

43 Mahamakut Educational Council, op.cit., p 78.

การวัดผลการศึกษา

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังคงใช้วิธีสอบแบบเดิม คือสอบปากเปล่า ใช้สถานที่สอบในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม จนถึง พ.ศ.2469 สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเปลี่ยนแปลงระบบการสอบจากการแปลด้วยปากเปล่าต่อหน้าคณะกรรมการมาเป็นการเขียนโดยทรงพิจารณาเห็นว่า การศึกษาพระปริยัติธรรมควรศึกษาด้วยภาษาของชาติ จึงจะกระจำงและเชี่ยวชาญ จึงทรงเรียบเรียงแบบเรียนเป็นภาษาไทย ใช้ในการเรียนการสอนและการสอบพระปริยัติธรรม

ผู้สำเร็จหรือสอบผ่าน แต่ละประโยคจะมีคุณวุฒิดังนี้

1. ผู้สำเร็จประโยค 1, 2, 3 เรียกว่า เปรียญ 3 ประโยค หรือมหา
2. ผู้สำเร็จประโยค 4 เรียกว่า เปรียญตรี
3. ผู้สำเร็จประโยค 5 เรียกว่า เปรียญโท
4. ผู้สำเร็จประโยค 7 เรียกว่า เปรียญเอก ชั้นสามัญ
5. ผู้สำเร็จประโยค 8 เรียกว่า เปรียญเอก ชั้นมัธยม
6. ผู้สำเร็จประโยค 9 เรียกว่า เปรียญเอก ชั้นอุดม

สำหรับผู้สำเร็จประโยค 6 มีวุฒิเดียวกับประโยค 5

ส่วนพระภิกษุรามัญนั้น ผู้สำเร็จประโยค 2 มีคุณวุฒิเทียบเท่าประโยค 3 ผู้หลักผู้ใหญ่พระภิกษุไทย ผู้สำเร็จประโยค 3 เทียบเปรียญตรีหรือประโยค 4 ผู้สำเร็จประโยค 4 เทียบเปรียญโทหรือประโยค 5⁴⁴

ในปี พ.ศ.2457 เริ่มมีการสอบพระปริยัติธรรมแผนกนักธรรม คือ นักธรรมตรี พ.ศ.2460 เริ่มมีการสอบนักธรรมโท และ พ.ศ.2465 เริ่มมีการสอบนักธรรมเอก

นอกจากนี้ยังมีการเรียนพระพุทธรศาสนา หรือพระปริยัติธรรมสำหรับประชาชน (ฆราวาส) เรียกว่า ธรรมศึกษา คือ ในปี พ.ศ.2472 เริ่มมีการสอบธรรมศึกษาตรี พ.ศ.2473 เริ่มมีการสอบธรรมศึกษาโท และ พ.ศ.2478 เริ่มมีการสอบธรรมศึกษาเอก

44 Mahamakut Educational Council, op.cit., p 76-78.

อาคารสถานที่

สถานศึกษาโดยทั่วไป ศึกษาพระปริยัติธรรมในพระอารามหลวง ซึ่งในต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สถานศึกษายังคงเป็นวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทอมาย้ายไปวัดมหาธาตุ คือ มหาธาตุวิทยาลัย และมหามกุฏราชวิทยาลัย

การบริหารบุคลากร

พระสงฆ์ผู้มีสมณศักดิ์และความรู้ ยังคงเป็นผู้สอนพระปริยัติธรรมจะเห็นได้จาก พระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีความว่า

"ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งพระราชาคณะ พระครูฐานานุกรม เปรียญที่ได้รับพระราชทานนิตยภัตตามฐานาศักดิ์ ในพระอารามหลวงสำหรับจะได้อ่านสอน พระภิกษุสามเณรในวัด เพื่อจะให้ เป็นประโยชน์แก่กุลบุตรผู้จะเล่าเรียน และอาจารย์ผู้จะสั่งสอนได้ถาวรวัฒนาการขึ้นกว่าแต่ก่อน เพราะหนังสือ โดยเป็นประโยชน์ที่จะเล่าเรียนพระไตรปิฎกต่อไปเป็นการ เกื้อกูลพระพุทธศาสนา...."⁴⁵

สรุป

การบริหารการศึกษาฝ่ายสงฆ์นั้น บทบาทสำคัญอยู่ที่พระมหากษัตริย์คือ องค์พระประมุขของชาติ นับตั้งแต่การสร้างวัดในพระพุทธศาสนา การสังคายนา และการสร้างพระไตรปิฎกฉบับต่าง ๆ ตลอดจนทรงเป็นผู้อำนวยการการศึกษา และทรงพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ จากพระราชกรณียกิจเหล่านี้ ทำให้ราชารบริหาร พระภิกษุสามเณร ตลอดจนประชาชนทั่วไป ได้สนใจและใฝ่ใจในการศึกษาพระปริยัติธรรม เป็นเหตุให้การศึกษาพระปริยัติธรรมวิวัฒนาการขึ้นโดยลำดับจนเป็นระบบระเบียบยิ่งขึ้น ซึ่งจะได้กล่าวในบทต่อไป หลักสูตรที่ใช้ศึกษาพระปริยัติธรรมแม้จะเปลี่ยนแปลงบ้างก็ยังคงแนวเดิม คือพระไตรปิฎก สถานศึกษาก็ไม่พ้นไปจากพระราชวัง วัด และบ้านขุนนางต่าง ๆ ผู้สอนก็คือ พระมหากษัตริย์ พระสงฆ์ นักปราชญ์ราชบัณฑิตและงบประมาณนอกจากจะมีผู้บริจาคจัดตั้งโรงเรียนเองในภายหลัง และอยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ ภายหลังทางราชการมีส่วนช่วยเหลือค่านี้อย่าง ซึ่งจะได้กล่าวต่อไป

⁴⁵"ประกาศเรื่องโรงเรียน", เอกสารเรื่องการจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511), หน้า 10.